

Verduurzaming van monumenten

Intern kennisdocument ter ondersteuning van
procesbegeleiders vanuit de Participatiecoalitie
Aardgasvrij

Participatiecoalitie

de natuur en
milieufederaties

Aanleiding

Waarom inzetten op monumenten?

Er zijn ca. 36.000 Rijksmonumentale woningen en een aantal tienduizenden gemeentelijke woonhuismonumenten in Nederland – in totaal ongeveer 2% van de totale woningvoorraad.

Daarnaast vallen veel woningen in historische binnensteden onder beschermde stads- en dorpsgezichten. Deze veelal historische gebouwen hebben een veel hoger energieverbruik dan recenter gebouwde woningen. Er is dus veel klimaatwinst én comfort voor bewoners te behalen.

Als we het verduurzamingsproces van monumentale woningen zichtbaar maken, kan je daarmee een bredere impact bereiken dan alleen het huis zelf. Vaak gaat het om iconische, zichtbare huizen die tot de verbeelding spreken, én die de naam hebben onmogelijk te verduurzamen zijn. Als mensen zien dat het hier kan, kan het overal.

Inhoudsopgave

Inleiding **2**

Waarom inzetten op monumenten	2
-------------------------------	---

Monumenten **4**

Soorten monumenten	5
Verduurzamingsdoelen	6
Verduurzaming versus cultuurhistorische waarden	7

Ondersteuning initiatief **9**

Kennisdocumenten	10
Financiële ondersteuning	11

Aandacht voor de NMF thema's **12**

Natuurinclusief	13
Biobased	13
Circulair	13
Sociale duurzaamheid / gezamenlijkheid	13

Aanpak **14**

Aanpak in samenwerking met lokale partner	15
Vormen uitgelicht	17
Mogelijke partners in andere regio's	18

Monumenten

Soorten monumenten

Niet alle monumenten zijn een woning; vaak gaat het om maatschappelijk of religieus erfgoed: theaters, bibliotheken, kerken etc.

Een gebouw kan een monumentale status krijgen omdat het een cultuurhistorische betekenis heeft: het heeft een verhaal dat een bepaald moment in de tijd laat zien. Een monument hoeft niet altijd heel oud of 'mooi' te zijn (smaken verschillen). Het kan ook bijvoorbeeld gaan om zeldzame of iconische bouwwijzen of materialen. Monumenten hebben een beschermde status omdat ze samen het verhaal vertellen van de geschiedenis van Nederland.

Er zijn verschillende soorten beschermde gebouwen:

Rijksmonumenten zijn aangewezen door de rijksoverheid vanwege hun nationale betekenis. Voor het onderhoud, de instandhouding, of aanpassingen zoals bij verduurzaming is een omgevingsvergunning nodig. Er zijn landelijke financiële regelingen om de extra kosten van specialistisch advies, gedegen uitvoering en leges van vergunningen (gedeeltelijk) te dekken. Een vergunning vraag je – ook bij een Rijksmonument – altijd bij de gemeente aan.

Gemeentelijke monumenten zijn aangewezen door de gemeente. Een aantal landelijke regelingen zijn ook voor gemeentelijke monumenten beschikbaar. Het varieert per gemeente of er ook een eigen subsidie aan monumenteigenaren wordt aangeboden.

Provinciale monumenten zijn er slecht heel beperkt. Wel bieden veel provincies regelingen voor erfgoed.

Een beschermd stads- of dorpsgezicht vind je vaak in binnensteden. Dit is een groep gebouwen die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang, of door hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde, en waarbinnen zich ook één of meerdere monumenten bevinden. Hierbij komen specifieke eisen kijken in de omgevingsvergunning. De exacte eisen staan in het bestemmingsplan, maar veelal geldt dat onderhoud of werkzaamheden binnenshuis vergunningsvrij mogen worden uitgevoerd als het huis zelf geen monumentale status heeft. Wanneer het van de buitenkant zichtbaar is, is wel altijd een vergunning nodig.

Verduurzamingsdoelen voor monumenten

Steeds meer ambtenaren beseffen dat ze ook op de verduurzaming van monumenten moeten inzetten. Mocht je een ambtenaar treffen die nog weinig heil ziet in het verduurzamen van monumenten, dan helpt het om de beleidsdoelen helder te hebben.

Ook voor monumenten zijn er verduurzamingsdoelen opgesteld, in [de Routekaart Duurzaam Erfgoed](#): 40% CO2-besparing in 2030 (t.o.v. 1990) en 60% in 2050. Niet alle monumenten zijn vergaand of überhaupt te verduurzamen, omdat dit de cultuurhistorische waarde teveel zou aantasten. Deze percentages gaan dus over de monumentenvoorraad als geheel, waarbij het ene pand aardgasvrij wordt en het andere volledig in originele staat moet blijven (en alles daar tussenin).

Vanuit Europese wetgeving wordt er gestuurd op een minimale energieprestatie, gebaseerd op het energielabel. Monumenten waren lang vrijgesteld van de energielabelplicht. Sinds 29 mei 2026 zijn energielabels ook voor monumenten verplicht bij verkoop of verhuur, net als bij andere huizen. Er is nog geen verplichting om hierbij een minimaal energielabel te benaderen (zoals Europese wetgeving vraagt van woonhuizen), maar hier wordt wel aan gewerkt.

Daarnaast staan monumenten veelal in steden of dorpen waar de warmtetransitie in volle gang is. Als de gasleidingen verdwijnen, ontkomen ook monumenten er dus niet aan om een andere warmteoplossing te vinden.

Het verduurzamen van monumenten lag oorspronkelijk gevoelig: tast je hiermee niet de cultuurhistorische waarde aan? Inmiddels is dat perspectief ook in de erfgoedsector verschoven en wordt verduurzaming gezien als een manier om de gebouwen toekomstbestendig te houden. Zou je niks doen, dan kunnen het lage comfort en de hoge energierekening leiden tot leegstand – en dat is funest voor het gebouw.

Verduurzaming **versus** cultuurhistorische waarden

Bij alle ingrepen in een monument (inclusief verduurzaming) geldt dat de cultuurhistorische waarde zoveel mogelijk intact moet worden gehouden, of in ieder geval moet worden meegewogen.

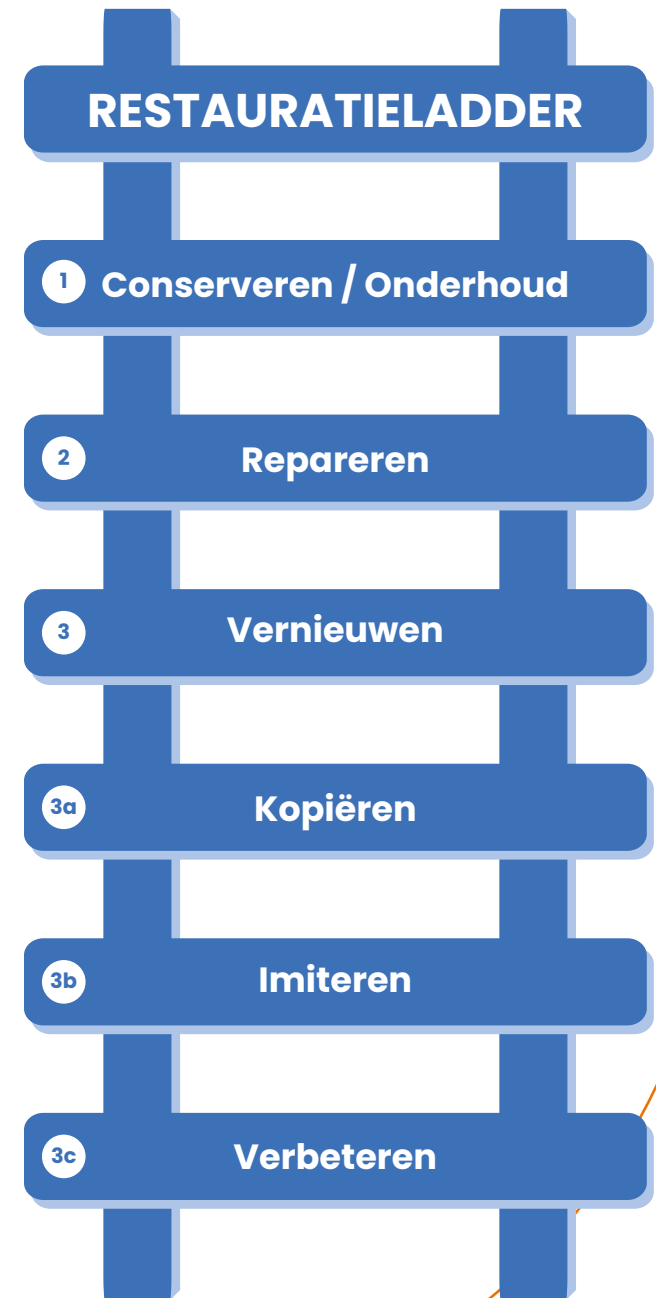
De Restauratieladder is een handvat hierbij. Conserveren/goed onderhouden (de bovenste trede) is daarbij de meest duurzame keuze met oog op het langer behouden van grondstoffen. Voor bijvoorbeeld historisch enkelglas geldt dan dat je bij voorkeur een [binnenvoorzetraam](#) plaatst achter het bestaande raam, zodat het originele raam en kozijn intact blijven, maar er wel isolerende waarde is toegevoegd.

Ook (drie)dubbele kierdichting is een belangrijke maatregel bij de veelal

tochtende oude kozijnen, die altijd mag worden toegepast.

Voor de specifieke maatregelen in een monument is specialistisch advies vereist door een DuMo- (Duurzame Monumenten) adviseur. Een normale EP-adviseur heeft vaak onvoldoende kennis van monumenten. Via het [ontzorgingsprogramma verduurzaming monumenten](#) kunnen monumenteigenaren dit advies met hoge korting ontvangen. Je kunt ook direct contact zoeken met deze partijen (zie achteraan dit kennisdocument).

Het ontzorgingsprogramma is gericht op rijksmonumenten, maar wordt in de toekomst mogelijk ook opengesteld voor gemeentelijke monumenten. Vanaf half 2026 is het ook mogelijk om een

collectieve aanpak te regelen via het ontzorgingsprogramma. Wellicht liggen hier mooie samenwerkingskansen met de Participatiecoalitie.

Bij de aanvraag van een omgevingsvergunning is het belangrijk om te onderbouwen waarom een specifieke trede op de restauratieladder is gekozen (en waarom een hogere trede afvalt). Ongeacht het type monument is de gemeente altijd bevoegd gezag om een omgevingsvergunning voor een verbouwing of verduurzaming te beoordelen. Veel gemeentes hebben nog geen goed uitgewerkt duurzaamheidsbeleid voor monumenten en zijn daarom terughoudend.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft daarom een handreiking voor gemeenten geschreven over hoe ze om kunnen gaan met isolatie van monumenten en [ook met zonnepanelen](#). In beide gevallen is het wel aan de gemeente zelf of ze deze leidraad hanteren of strenger beleid maken.

Ondersteuning initiatief

Kennisdocumenten

Handige kennisdocumenten bij de ondersteuning van je initiatief:

Routekaart Duurzaam Erfgoed: de algemene (beleids)doelen voor 40% CO₂-reductie in 2030 en 60% in 2040, inclusief monitoring en voortgang. Je vindt op de site onder 'Kennis en inspiratie' ook veel achtergrondinformatie en leuke voorbeelden.

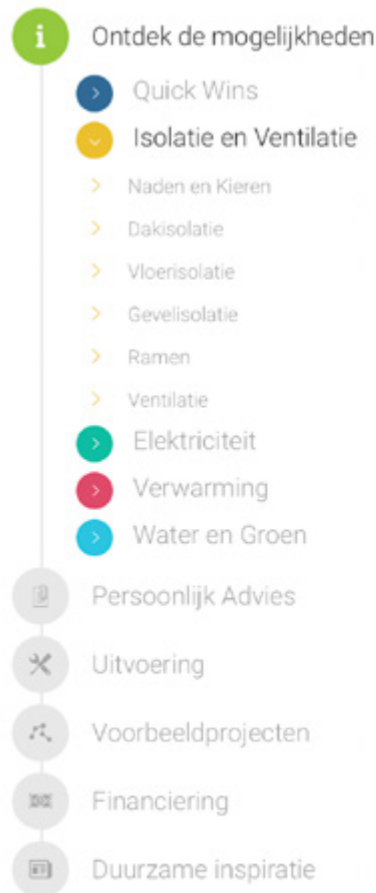
De Groene Menukaart: quickscan per type gebouw om te kijken welke maatregelen daar genomen kunnen worden.

Toolboxen gericht op gemeentes:

- Landelijk afwegingskader voor isoleren van monumenten;
- Toolbox duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit, met juridische en financiële informatie;
- Toolbox verduurzaming monumenten, met juridische, financiële, beleidsmatige en communicatieve instrumenten.

De Groene Menukaart
is een initiatief van de
Groene Grachten

n.b. Er is ook veel gedetailleerde technische/bouwkundige informatie beschikbaar via o.a. de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumenten (ERM), maar hiervoor zou ik eerder schakelen met experts dan dit zelf uitzoeken.

Financiële ondersteuning bij verduurzaming van monumenten

Het verduurzamen van een monument kost meer technische expertise voor advies en uitvoering, er is een vergunning nodig, en veelal is de uitvoering door maatwerk duurder dan bij reguliere woonhuizen.

Daarom zijn er subsidies en laagrentende leningen beschikbaar specifiek voor monumenteigenaren. Via het [Nationaal Restauratiefonds](#) zijn diverse landelijke subsidies en laagrentende leningen te vinden. Op www.monumenten.nl/regelingen kan je als eigenaar op basis van postcode

en huisnummer een overzicht van relevante regelingen vinden. Sinds 2024 kunnen ze ook gebruik maken van de [ISDE](#) en de [SVOH](#) (voor verhuurders), waarbij voor monumenteigenaren een aparte categorie met maatregelen beschikbaar is.

Aandacht voor de NMF thema's

Aandacht voor de NMF thema's

Natuurinclusief

Omdat monumenten veelal geen spouwmuren hebben en het buitenaanzicht niet mag veranderen, vindt isolatie vrijwel altijd aan de binnenzijde plaats. In de meeste gevallen is er dus geen risico op verstoring van dieren. Daar waar dit wel aan de orde kan zijn, wordt in alle gevallen natuurvriendelijk geïsoleerd.

Biobased

Als er bij de bouw isolatie is toegepast in oude monumenten, dan is dat altijd biobased materiaal, omdat dat voorhanden was. Tot en met de 19e eeuw werd er niet standaard geïsoleerd. Maar bepaalde ruimtes waaraan hogere eisen werden gesteld, werden soms wel geïsoleerd. Er wordt met enige regelmaat biobased isolatiemateriaal van honderd(en) jaren oud [in goede staat teruggevonden](#) bij renovaties van monumenten. Het gaat dan bijvoorbeeld

om boekweitdoppen, zeegras of schelpen. Juist in de monumentensector wordt biobased isoleren dus al langere tijd omarmd. Ook is het dampopen karakter van deze materialen minder risicovol bij de enkelsteens muren.

Circulair

Vanwege hun lange bestaan en herbestemming qua functies door de tijd zijn monumenten van nature een voorbeeld van circulaire gebouwen. Samenwerkingspartner Het Oversticht, expert op het gebied van monumentenzorg en verduurzaming van monumenten, hanteert dan ook de Trias Ecologica, die verder gaat dan de Trias Energetica: ook qua materiaalgebruik dient zo zuinig en herbruikbaar mogelijk te worden gewerkt.

Mooie en duurzame leefomgeving

Door hun karakteristieke uitstraling op iconische plekken dragen monumenten sterk bij aan een herkenbare leefomgeving. Verduurzaming houdt deze gebouwen aantrekkelijk om in te wonen en draagt daarmee bij aan de toekomstbestendigheid van deze gebouwen, en daarmee aan de identiteit van een dorp of stad.

Collectieve aanpak

Hoewel verduurzaming van monumenten meer specialistische kennis vereist en er vergunningen moeten worden aangevraagd, zijn collectieve verduurzamingsstappen soms toch mogelijk. Denk aan gelijksoortige grachtenpanden in dezelfde straat, of huizen uit dezelfde bouwperiode en in dezelfde stijl.

Aanpak

Aanpak - in samenwerking met lokale partner

De procesbegeleiding van de bewoners is bij monumenten vergelijkbaar met andere initiatieven. Hierbij is het wel fijn om op de achtergrond contact te hebben met een expert op het gebied van monumenten, die ingevlogen kan worden wanneer technische kennis of ervaring met vergunningen nodig is.

Ondanks de vele regelingen en informatiebronnen hebben veel monumenteigenaren de indruk dat er weinig tot niks mogelijk is bij monumenten, of dat het onbetaalbaar is. Door met elkaar uit te wisselen, samen het proces in te gaan, en van elkaar te leren, kunnen eigenaren toch stappen zetten. Vooral wanneer het gaat om vergelijkbare woningen (bijvoorbeeld

een straat met vergelijkbare panden), of allemaal binnenstedelijke huizen, valt er samen op te trekken en kan een collectieve aanpak goed passen. Zelfs als blijkt dat de specifieke maatregelen te ver uiteenlopen tussen de woningen, kan veel algemene informatie over nuttige contacten, subsidies en vergunningen collectief worden aangeboden, waarna de bewoners daar elk of in kleinere groepjes hun weg in vinden.

Daarnaast is het van belang om al in een vroeg stadium contact te hebben met de betreffende gemeente, en dan niet (alleen) de warmte- of duurzaamheidsambtenaren, maar juist ook degenen van erfgoed, vergunningverlening en evt. welstand. Potentieel kan verduurzaming botsen

met cultuurhistorische waarden. Omdat 'erfgoed' hier (terecht of onterecht) bang voor kan zijn, is het belangrijk om hen vanaf het begin mee te nemen.

Voor duurzaamheidsambtenaren zijn monumenten soms een hoofdpijndossier omdat ze niet weten hoe ze ermee om moeten gaan, of omdat de gebouwen een andere aanpak vereisen dan het standaard warmteprogramma dat ze ontwikkelen. Je kunt ofwel de moeilijkste groep aan het einde doen, of juist op tijd beginnen. Dat laatste heeft de voorkeur, zodat er zorgvuldig gewerkt kan worden.

NMO heeft in 2025/2026 een monumentenproject in Dalfsen ondersteund, in samenwerking met Het Oversticht, een organisatie met veel expertise op zowel erfgoed als ruimtelijke kwaliteit, die ook gemeentes adviseert. We hebben gezamenlijke bijeenkomsten georganiseerd, waarbij NMO met name gespreksleider/moderator was (naast de projectleider/coördinerende rol in het gehele traject) en Het Oversticht de inhoudelijke details gaf. Wanneer in de toekomst maatregelen worden getroffen, kijken we ook mee bij offertes of dit betrouwbare uitvoerders zijn.

Hierbij zal NMO ook het contact met de bouw-, isolatie- en installatiebedrijven onderhouden, maar daarin wel afstemmen met Het Oversticht met oog op betrouwbare uitvoerders binnen de monumentensector.

Januari 2026: erfgoedcafé in Rijksmonument de Westermolen in Dalfsen (bouwjaar 1818). Er waren 55 deelnemers aanwezig (ca. 1 op de 3 monumenteigenaren uit de gemeente!)

Vormen uitgelicht

Vormen die we hebben overwogen en wellicht nog toepassen:

- Erfgoedcafé (informatieavond met bewoners, experts en een gespreksleider, met veel ruimte voor uitwisseling van vragen en ervaringen). Er was een opening door de burgemeester (wethouder was niet beschikbaar), een toelichting op het erfgoedprogramma en het warmteprogramma van de gemeente, en daarna veel ruimte voor uitwisseling. Mentimeter werkte goed hierbij. Elke collectieve bijeenkomst die je organiseert, doe je bij voorkeur in een monumentaal gebouw!
- Combinatie van excursie + erfgoedcafé op buitenlocatie op een monumentaal landgoed ('groen erfgoed'; staat gepland voor zomer 2026)
- Speeddates met verschillende experts (vergunningen, financiering, gemeentelijk beleid, technische vragen)
- Collectieve aanpak in kleine groepen (keukentafelgesprekken met een DuMo-adviseur erbij)

Museumkwartier Duurzaam

HOME VERDUURZAMEN AGENDA NIEUWS OVER ONS CONTACT

NMU-collega Moritz Harzenetter woont in een rijksmonument in het Museumkwartier in Utrecht. Omdat meerdere burens enthousiast bleken om te verduurzamen, hebben zij de stichting Museumkwartier Duurzaam opgericht.

Ze enthousiasmeren burens en organiseren activiteiten over verduurzaming van monumenten in hun wijk. Hiervoor hebben ze ook contact gehad met een EPA-adviseur met ervaring in oude panden. Wel blijft het zoeken naar de juiste specialistische kennis om echt stappen te kunnen zetten.

Mogelijke partners in andere regio's

Monumentenwacht

Iedere provincie

De Monumentenwacht zijn zelfstandige organisaties, met de gemeenschappelijke ambitie om verval van monumenten te voorkomen door preventief en doelmatig onderhoud. Ze voeren bouwkundige inspecties uit en geven onafhankelijk onderhoudsadvies, maar kunnen ook adviseren over o.a. duurzaamheid.

www.monumentenwacht.nl

Het Gelders genootschap

Gelderland en Noord-Limburg

Het uitvoeren van energiescans voor monumenten om het risico op vochtproblemen, schimmelvorming en houtrot te voorkomen bij verduurzaming.

www.geldersgenootschap.nl

De volgende organisaties zijn betrokken bij het Ontzorgingsprogramma Verduurzaming Monumenten, waardoor bewoners tot 50% van de advieskosten vergoed kunnen krijgen en tot 100% van de verdere ontzorging (offertecheck, bouwbegeleiding, ondersteuning bij vergunningsaanvraag).

Het Oversticht

Drenthe, Overijssel en Flevoland

Geeft maatwerkadvies over verduurzaming van monumenten en bouwbegeleiding.

www.hetoversticht.nl

De Groene Grachten

Heel Nederland, voorkeursgebied

Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht

[Meer informatie](#)

Hylkema Erfgoed

Heel Nederland, gevestigd in Utrecht

[Meer informatie](#)

NIBE & The Missing Link

Heel Nederland

[Meer informatie](#)

TPAHG Architecten

Noord-Holland, daarbuiten in overleg

[Meer informatie](#)

Klement Rentmeesters

Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant, Limburg, Utrecht, Gelderland, Overijssel

[Meer informatie](#)

OOMAdvies

Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht, Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, daarbuiten in overleg

[Meer informatie](#)

MOOI Noord-Holland

Provincie Noord-Holland

[Meer informatie](#)

MooiSticht

Regio Utrecht en omringende omgeving

[Meer informatie](#)

Verduurzaming van monumenten

Anouk Schuren

Natuur en Milieu Overijssel

06 17 81 41 23

Juni 2026

Natuur en Milieufederaties

Arthur van Schendelstraat 600

3511 MJ Utrecht

www.natuurenmilieufederaties.nl

<https://departicipatiecoalitie.nl>

Participatiecoalitie

**de natuur en
milieufederaties**